

**Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

ГОРДІЙЧУК ОКСАНА ЄВГЕНІВНА

УДК:37.034:39

**МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ**

13.00.07 - теорія та методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Руснак Іван Степанович,
Чернівецький національний університет ім.
Ю. Федьковича,
завідувач кафедри педагогіки і методики початкової
освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Богущ Алла Михайлівна,
дійсний член АПН України,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К. Ушинського,
завідувач кафедри теорії і методики
дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук,
член-кореспондент АПН України,
Хайруліна Васирина Миколаївна,
директор Українського колежу
ім. В. Сухомлинського (СШ № 272), м. Київ.

Захист відбудеться _____ 2008 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.58.053.01 в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м.Тернопіль, вул. Максима Кривоноса,2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м.Тернопіль, вул. Максима Кривоноса,2).

Автореферат розісланий « _____ » _____ 2008 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Чайка В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних завдань національної школи на сучасному етапі є формування майбутнього громадянина України на основі науково обґрунтованої системи морального виховання. Це завдання зумовлено важливістю шкільного періоду в житті людини, який у процесі її соціалізації є надзвичайно активним і плідним, оскільки саме у цей час відбувається досить інтенсивне переосмислення системи цінностей, перегляд уявлень про міжособистісні зв'язки, взаємини з довкіллям. Глибокі зміни потреб та інтересів розпочинаються якраз у перші роки навчання дитини в школі, що, власне, й зумовлює необхідність формування моральних якостей особистості, які дали б можливість їй швидко адаптуватися в нових соціальних умовах та слугували основою для подальшого морального вдосконалення.

Успішне вирішення окресленої проблеми можливе за умови використання нагромадженого віками досвіду в цій галузі зарубіжної та вітчизняної педагогіки. Помітне місце в даному процесі посідає етнопедагогіка, що виступає важливим чинником виховання, зокрема й морального. Сьогодні її виховний потенціал потрібно реалізувати з урахуванням нових соціокультурних обставин. Мова йде про застосування таких форм, методів і засобів етнопедагогічного впливу на школярів, які б максимально враховували успадковані чи набуті у процесі життєдіяльності якості вихованців, їх прагнення та домагання і таким чином сприяли саморозвитку особистості на шляху морального становлення і самовдосконалення.

Проблеми морального виховання особистості досліджували видатні філософи, мислителі і педагоги різних країн та епох. Вони представлені в працях М. Бердяєва, П. Блонського, В. Вахтерова, К. Вентцеля, В. Гегеля, Г. Гельвеція, І. Герберта, О. Духновича, І. Канта, П. Каптерева, Я. Коменського, А. Макаренка, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського та ін.

Дослідженню освітньо-виховного потенціалу української етнопедагогіки, аналізу сутності її понять, методів, засобів і компонентів присвячені праці Г. Ващенка, О. Духновича, М. Євтуха, В. Кузя, А. Марушкевич, В. Мосіяшенка, І. Огієнка, С. Русової, Р. Скульського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Є. Сявавко, П. Щербаня.

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях різні аспекти використання народної педагогіки у вихованні підростаючих поколінь розкриті у працях І. Беха, А. Богуш, О. Вишневського, Н. Лисенко, О. Матвієнко, З. Мустафаєвої, Ю. Підборського, Л. Повалій, Л. Редькіної, Н. Рогальської, О. Романченко, Ю. Руденка, О. Сухомлинської, В. Хайруліної, В. Чайки, М. Чепіль, К. Чорної, Ж. Юзвак, О. Ярмоленка.

Проблеми морального виховання молодших школярів на етнопедагогічних засадах українців в останні роки привернули увагу таких дослідників, як М. Гагарін (виховання морально-естетичних почуттів молодших школярів засобами української народної казки), М. Генік (формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами народознавства), Т. Гуменникова (формування першооснов моральної культури молодших школярів у позаурочній діяльності), Т. Гризоглазова (формування морального досвіду молодших школярів засобами музичної казки), Г. Кловак (традиції української етнопедагогіки як фактор формування національної самосвідомості молодших школярів) та ін.

Однак у педагогічній науці залишаються нерозробленими теоретичні та прикладні аспекти використання у моральному вихованні учнів початкової школи засобів української педагогіки, незважаючи на те, що актуальність даної проблеми засвідчена державними документами і сучасною шкільною практикою. Звідси випливає необхідність пошуку ефективних шляхів підвищення інтересу вчителів до етнопедагогічних надбань українців та використання їх у моральному вихованні дітей молодшого шкільного віку.

Таким чином, об'єктивна потреба, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробленість у педагогічній теорії зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки і методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича як складову теми «Розвиток освіти і виховання в Україні і українському зарубіжжі» (номер державної реєстрації 0105U004499). Тема дисертації затверджена вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол №3 від 10 травня 2004 року) і узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №179 від 2 квітня 2007).

Мета дослідження полягає в удосконаленні морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- з'ясувати стан проблеми морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки у педагогічній теорії та практиці;

- виявити ефективність виховного потенціалу етнопедагогічних засобів формування моральних якостей молодших школярів;

- визначити педагогічні умови морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки;

- розробити модель системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки та експериментально перевірити ефективність її змістових і процесуальних компонентів.

Об'єкт дослідження - моральне виховання учнів початкової школи.

Предмет дослідження – система морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання визначених завдань використовувався комплекс **методів дослідження**, що доповнювали один одного: *теоретичні* – вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми; аналіз нормативної та шкільної документації; вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду з метою з'ясування стану дослідженості проблеми в педагогічній теорії і освітянській практиці; моделювання, прогнозування; *емпіричні* – анкетування, інтерв'ювання, бесіди, опитування, педагогічне спостереження, аналіз продуктів діяльності учнів початкової школи, педагогічний експеримент для визначення найбільш ефективних форм, методів і засобів етнопедагогіки у моральному вихованні молодших школярів; *статистичні* – кількісний та якісний аналіз експериментальних даних із застосуванням методів математичної статистики для підтвердження ефективності педагогічних умов морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є теорія наукового пізнання, концептуальні положення психології й педагогіки про різнобічний розвиток особистості у цілісному педагогічному процесі, вчення про сутність, принципи, форми, методи і засоби етнопедагогіки в організації процесу виховання, концептуальні положення теорії морального становлення учнів початкової школи, розвитку особистості молодшого школяра, психолого-педагогічні засади морального виховання учнів даної вікової категорії.

Теоретичну основу дослідження становлять:

- праці вітчизняних і зарубіжних педагогів з проблем морального виховання особистості (Г.Ващенко, О.Вишневського, О.Духновича, І.Іванова, Я.Коменського, Г.Лозко, А.Макаренка, Й.Песталоцці, С.Русової, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін.);
- психолого-педагогічні дослідження щодо сензитивності молодшого шкільного віку до набуття рис моральної особистості (Ш.Амонашвілі, І.Беха, Л.Божович, Л.Виготського, М.Іванчук, О.Матвієнко, О.Савченко, Є.Суботського, С.Якобсона);
- положення Концепції національного виховання, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті;

- дослідження виховного потенціалу етнопедагогічних засобів (І. Беха, А. Богуш, Г. Васяновича, Г. Ващенко, Г. Волкова, М. Євтуха, А. Измайлова, В. Кузя, В. Мосіяшенка, І. Огієнка, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Є. Сявакко та ін).

Експериментальна база дослідження. Педагогічний експеримент проводився на базі загальноосвітніх навчальних закладів Чернівецької області (ЗНЗ I-III ступенів смт.Неполоківці Кіцманського району, ЗОШ I-III ступенів с.Кам'янка Глибоцького району), Тернопільської області (ЗОШ I-III ступенів №4 м.Чортків), м.Кисва (Український колеж ім.В.О.Сухомлинського (СІШ №272)), Запорізької (Зарічнлянська ЗОШ I ступеня Мелітопольського району) та Волинської областей (гімназія м. Луцька).

В експерименті брало участь 350 молодших школярів контрольних та експериментальних класів і 265 учителів початкової школи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- розроблено й обґрунтовано модель системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки, системотвірним компонентом якої є педагогічні умови (вивчення окремих навчальних предметів етнопедагогічного спрямування, демократизація шкільного життя, впровадження системи учнівського самоврядування, забезпечення пріоритетності морального виховання етнопедагогічними засобами в системі виховної роботи, інтегрування засобів етнопедагогіки у зміст шкільних предметів), що забезпечують реалізацію змістових і процесуальних компонентів системи морального виховання молодшого школяра. Встановлено, що складовими системи морального виховання є: мета, завдання, методологічні підходи, компоненти моральної вихованості (пізнавальний, емоційний поведінковий), методи, прийоми і форми, критерії (інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, конативний) і показники оцінки моральної вихованості;

- виявлено виховний потенціал ефективних засобів етнопедагогіки (рідна мова, усна народна творчість, природа, атмосфера рідної домівки, приклад старших, праця) та шляхи їх використання для морального виховання учнів загальноосвітньої школи першого ступеня (засвоєння культурних цінностей за принципом – від близького до далекого; створення природних життєвих ситуацій, опора у вихованні на національні пріоритети; використання специфічних методів: ритуальне мовлення, «хвилини мудрості народної», інтерактивні вправи, ігри-імітації, рольові і ділові ігри, досліді, «життєві проекти», приклад, творення казки, складання розповідей, виготовлення малюнків);

У дослідженні *подальшого розвитку* набули теоретичні положення про моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки (врахування сучасних суспільних умов, гуманізація, етнізація, «виховання як взаємодія», активна поведінкова діяльність, опора на християнську мораль і положення теорії пізнання).

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та апробації методики морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки, підготовці програми і методичних рекомендацій до викладання курсу «Основи традиційної моралі» для учнів 1-2 класів (концентрична послідовність програми, представлена в блоках; знайомство учнів з темами кожного блоку протягом трьох послідовних етапів; пріоритет уроку-діалогу та уроку-тренінгу; фольклорний твір як організаційний центр уроку, джерело основної думки, висновку чи ілюстрація конфлікту; розробка алгоритму діяльності педагога щодо розкриття морального поняття; використання методів тренування уяви і практичних дослідів як педагогічних методів внутрішньої концентрації), впровадженні авторської методики у викладання окремих розділів курсу «Християнська етика» для учнів 3-4 класів (використання як традиційних, так і нетрадиційних форм уроків християнської етики: урок відкритих думок, урок-взаємонавчання, урок-фантазія, урок-роздум, урок-посиденьки, урок-духовності; застосування активних та інтерактивних методів і прийомів: аналіз ситуацій, метод формування самооцінки з елементами бесіди, метод створення ситуації морального вибору, робота в парі, робота в групі, творча практична робота, хвилини відвертості; ведення учнями «записників – порадників»; оформлення вихованцями «закладок-порадок» для шкільних підручників).

Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями-класоводами, вихователями, батьками як у навчально-виховному процесі початкової школи, так і в позанавчальний час; у процесі написання посібників з морального виховання молодших школярів, підготовки майбутніх учителів початкових класів у педагогічних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації, а також у закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів.

Особистий внесок здобувача. Всі результати експериментального дослідження одержані автором самостійно. У статті, написаній у співавторстві з І. Руснаком, йому належить обґрунтування методики морального виховання учнів початкової школи засобами етнопедагогіки на уроках природничого циклу.

Достовірність і вірогідність результатів дисертаційної роботи забезпечується методологічною обґрунтованістю її вихідних теоретичних положень; системним аналізом теоретичних і емпіричних матеріалів; використанням комплексу методів наукового дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дисертаційного дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих результатів та їх статистичної обробки; багаторічною дослідно-експериментальною роботою; поетапною організацією дослідження та відповідністю результатів експерименту теоретичним положенням; безпосередньою практичною діяльністю дисертантки як учителя початкової школи, обговоренням результатів дослідження на засіданнях педагогічних рад і семінарах учителів загальноосвітньої школи першого ступеня, кафедри педагогіки і методики початкової освіти.

Впровадження результатів дослідження здійснювалось у початкових школах Чернівецької області: ЗНЗ I-III ступенів смт. Неполоківці Кіцманського району (акт № 105 від 23 серпня 2007 р.), ЗОШ I-III ступенів с. Кам'янка Глибоцького району (акт № 108 від 24 серпня 2007 р.); Тернопільської області: ЗОШ I-III ступенів №4 м. Чорткова (акт № 119 від 30 серпня 2007 р.); м. Київ: Український колеж ім. В. О. Сухомлинського (СШ №272) (акт № 267 від 30 серпня 2007 р.); Запорізької області: Заріччанська ЗОШ I ступеня Мелітопольського району (акт № 135 від 31 вересня 2007р.); Волинської області: гімназія м. Луцька (акт № 114 від 22 серпня 2007 р.);

Результати дослідження впроваджувалися в навчально-виховний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (акт №17-38/13 від 4 січня 2008 р.); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт № 1046-33/03 від 26 грудня 2007 р.); Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (акт № 04-10/2412 від 25 грудня 2007 р.); Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (акт № 01-08/1367 від 18 грудня 2007 р.); Львівського національного університету імені Івана Франка (акт № 167-Р4 від 21 січня 2008 р.).

Практичні наробки здобувача були оприлюднені на Всеукраїнському освітянському конкурсі «Панорама творчих уроків – 2007» та на ювілейній (10) науково-практичній конференції вчителів «Талант і елітарність - 2008» під час проведення авторських майстер-класів.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на міжнародних наукових конференціях: «Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти» (Чернівці, 1999), «Актуальні проблеми особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу в системі безперервної освіти» (Чернівці, 2004), «Формування духовно-моральних цінностей та професійного становлення молоді в сучасних соціокультурних умовах» (Вінниця, 2005), а також на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Духовна культура як домінанта українського життєтворення» (Київ, 2005), «Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика» (Суми, 2006).

Публікації. Матеріали дослідження оприлюднено в 21 публікації, із них 20– одноосібні, з яких 15 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 6 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (340 позицій). Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок (основний текст – 183 сторінки, додатки – 70 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, з'ясовано наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи,

наведено відомості щодо впровадження здобутих результатів та бази дослідно-експериментального дослідження.

У першому розділі – **«Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки як педагогічна проблема»** - здійснено аналіз проблеми морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки у педагогічній науці та контент-аналіз аксіологічного змісту поняття «моральне виховання», визначено психолого-педагогічну сутність категорії «моральне виховання молодших школярів» з позиції народного поняття моралі як одного із провідних напрямів виховання у початковій школі; виокремлено критерії і показники визначення рівнів моральної вихованості молодших школярів; виокремлено саме ті психолого-педагогічні особливості молодшого школяра, які дають змогу успішно здійснювати даний напрям виховної діяльності; проаналізовано сучасний стан проблеми в педагогічній теорії та практиці навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз наукової літератури з проблеми дає підстави стверджувати, що етнопедагогічний зміст морального виховання учнів визначено потребами та вимогами суспільства, рівнем його моральності і побудовано на основі принципів народної та загальнолюдської моралі. Встановлено, що народні уявлення про мораль і моральне виховання молодого покоління, моральне виховання учнів початкової школи засобами етнопедагогіки стали об'єктом психолого-педагогічної науки. На основі контент-аналізу праць сучасних вітчизняних учених визначено психолого-педагогічну сутність категорії «моральне виховання молодших школярів» як цілісного процесу взаємодії педагогів і школярів, спрямованого на формування в учнів позитивних моральних якостей та уявлень, їх моральної свідомості і переконань.

Констатувальний етап педагогічного експерименту дав можливість виявити сучасний стан використання етнопедагогічних засобів у навчально-виховному процесі, спрямованих на формування моральної вихованості учнів початкової школи. Здійснений аналіз обсягу етнопедагогічного навчального матеріалу з моральним змістом у підручниках для загальноосвітньої школи першого ступеня вказує на його недостатність для належного морального виховання учнів молодшого шкільного віку. Дослідження професійної компетентності сучасних педагогів продемонструвало низьку обізнаність та переконаність опитаних учителів щодо ефективності впливу засобів народної педагогіки на моральну вихованість учнів початкової школи; завдання морального виховання молодших школярів вищевказаними засобами недостатньо усвідомлюється вчителями.

У процесі констатувального етапу діагностовано рівні моральної вихованості учнів, які навчаються у початкових класах різних регіонів України. З цією метою на основі аналізу відповідних психолого-педагогічних досліджень визначено такі компоненти моральної вихованості, які слугували критерієм оцінки її рівнів: пізнавальний, емоційний, поведінковий.

Названі вище компоненти морального виховання стали основою для виокремлення наступних критеріїв та їх показників: *інформаційно-пізнавальний* (наявність знань та уявлень про моральні якості, способи їх прояву, розуміння сутності певних понять, уміння характеризувати моральні (аморальні) прояви, аналізувати та давати адекватну їм оцінку); *емоційно-почуттєвий* (реакція дітей на біль і горе оточуючих, уміння цілеспрямовано виражати свої почуття у відповідь на різноманітні внутрішні стани інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них); *конативний* (реальне сприяння та турбота, які виявляються у ставленні до оточуючих, наявність власного досвіду добродійних проявів, безкорислива допомога і діяльність).

На основі встановлених критеріїв і показників визначено такі рівні сформованості моральної вихованості молодших школярів: високий, достатній, середній та низький.

До високого рівня прояву моральних якостей належать учні початкової школи, які усвідомлюють зміст окремих моральних понять та свої переживання, відчувають і розуміють емоційний стан інших людей, знають способи впливу, крім того, самостійно здійснюють його як до «близьких», так і до «далеких» людей без усякого роду заохочень.

Достатній рівень прояву моральних якостей характеризував тих молодших школярів, яким властиві адекватні, але недостатньо повні моральні уявлення. Учні даного рівня не зовсім активно надають допомогу іншим; їм притаманні прояви доброзичливості, щедрості, турботливості у ставленні до рідних і друзів, однак вони здійснюють їх переважно за проханням авторитетного дорослого.

Середній рівень прояву моральних якостей притаманний молодшим школярам з певним обсягом знань про зміст окремих моральних понять, однак із недостатнім їх усвідомленням. Дана група дітей розуміє «чужі» почуття, але самостійно здійснює підтримку частіше близьких людей, а всіх інших – залежно від власного настрою, бажання або ж через умови заохочення.

До низького рівня прояву моральних якостей належать учні з обмеженим обсягом знань та уявлень про мораль та моральну поведінку. Емоційна чутливість їх зорієнтована на власні переживання, їм притаманні короточасні емоційні відгуки на біль та горе інших, епізодичне включення до акцій добродійності та милосердя.

Отримані результати визначили актуальність подальшого проведення дослідно-експериментальної роботи, важливим напрямом якої стало створення моделі системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки.

У другому розділі - **«Шляхи використання засобів етнопедагогіки для підвищення ефективності морального виховання молодших школярів»** - на основі моделі розкрито зміст і шляхи реалізації системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки у навчально-виховному процесі з учнями експериментальних класів початкової школи, виокремлено ефективні умови використання елементів етнопедагогіки для розробки і впровадження цілісного і

послідовного змісту діяльності вчителя з метою формування морального обличчя сучасного молодшого школяра, обґрунтовано підходи, які сприяють підвищенню ефективності морального виховання учнів початкової школи, висвітлено хід формувального етапу педагогічного експерименту, проаналізовано результати проведеного експериментального дослідження.

Розробці та експериментальній апробації запропонованих шляхів використання елементів етнопедагогіки у навчально-виховному процесі початкової школи передувало обґрунтування сутності й структури авторської моделі системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. Взаємозв'язок між її структурними компонентами – метою, завданнями, підходами, педагогічними умовами, засобами етнопедагогіки та шляхами їх використання у моральному вихованні учнів початкової школи – зображено на рис. 1.

Важливою характеристикою розробленої моделі морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки була її системність і послідовність. Впровадження змістових і процесуальних компонентів моделі здійснювалося за допомогою різноманітних шляхів: традиційних уроків української мови, уроків розвитку зв'язного мовлення, класного і позакласного читання, природознавства і громадянської освіти, об'єднання учнівських колективів першого і п'ятого класів «Шкільна сім'я» з метою передачі морального досвіду п'ятикласників, які були залучені до педагогічного експерименту, своїм молодшим товаришам, а також елективних курсів «Основи традиційної моралі» та «Християнська етика», які широко впроваджені в практику загальноосвітніх закладів Чернівецької області.

Найбільшу доцільність і результативність виховного впливу різних компонентів системи забезпечили виокремлені нами педагогічні умови (вивчення окремих навчальних предметів етнопедагогічного спрямування, демократизація шкільного життя, забезпечення пріоритетності морального виховання етнопедагогічними засобами, інтегрування засобів етнопедагогіки у зміст шкільних предметів) та засоби етнопедагогіки. Зокрема, в експерименті для підвищення ефективності морального виховання учнів початкової школи було апробовано такі етнопедагогічні засоби, як рідна мова, усна народна творчість, природа, атмосфера рідної домівки, приклад старших, праця молодших школярів.

Використання даних засобів забезпечувалося комплексом ефективних методів і прийомів навчання з метою впливу на моральну свідомість і переконання учнів: ритуальне мовлення, «хвилинки мудрості народної», диктанти, інтерактивні вправи, рольові ігри, ділові ігри, «життєві проекти». Запропоновані нами підходи до роботи над прислів'ями і казками сприяли збагаченню моральних знань, розвитку моральних поглядів, переконань, світогляду, досвіду моральної поведінки учнів експериментальних класів. Водночас вони забезпечували формування в молодших школярів основ громадянської культури, підвищували загальний рівень розвитку особистості,

озброювали навичками й уміннями самоврядування в шкільному освітньому просторі, гармонізували відносини в класному колективі і взаємини з старшими учнями.

Проведення уроків-діалогів та уроків-тренінгів з «Основ традиційної моралі» у 1-2 класах формувало такі провідні для даного віку моральні якості, як ввічливість, доброзичливість, милосердя, взаємодопомога, щедрість і гостинність, чемність, увага до інших, повага до старших, що є провідними рисами українського національного характеру. Досягненню виховної мети на уроках-діалогах сприяв алгоритм діяльності вчителя: запитання, поняття, приклад, ситуація, рольова гра, рефлексія. Обов'язковим елементом уроку-тренінгу було звернення до висловлення власних міркувань учнів та їх роздуми щодо теми, представленої народним прислів'ям. З метою формування чуттєвого сприйняття вчили школярів «заглиблюватися в себе», а для внутрішньої концентрації використовували метод тренування уяви і метод практичних дослідів.

На завершальному етапі ефективним було застосування нетрадиційних форм уроків: урок-бенефіс, свято, роздум, вікторина, презентація, зустрічі-гутірки, добродійні акції, колективні творчі справи, сюрприз-виставки та ін.

Важливим напрямом упровадження засобів етнопедагогіки в практику системного морального виховання молодших школярів стала виховна діяльність з учнями 3-4 класів за програмою навчального курсу «Християнська етика». Її логічність визначила мета даного курсу: виховання школяра на засадах християнської моралі, плекання доброти, людяності, милосердя, чесності, працьовитості, формування духовно багатой особистості, яка усвідомлювала б свою відповідальність перед Україною і рідним народом та водночас сповідувала загальнолюдські моральні цінності.

Після завершення формувального етапу педагогічного експерименту проведено контрольні зрізи з допомогою діагностичних методик, адекватних тим, які використовувалися в процесі констатувального дослідження. Це дало змогу визначити кількість учнів, які відповідали чотирьом рівням сформованості моральної вихованості.

Проведена експериментальна робота сприяла покращенню всіх компонентів моральної вихованості учнів експериментальних класів (рис.2).

Аналіз результатів експерименту засвідчує позитивну динаміку поведінкового компонента. Так, зросла кількість учнів, рівень співчуття вчинком яких визначено нами як високий – 72,6%. Варто зазначити, що в контрольних класах теж відбулися подібні зміни, однак не настільки суттєві, як в експериментальних. Також значно збільшилась кількість учнів експериментальних класів із готовністю до вираження співчуття вчинком, здійснення моральних вчинків, які ефективно, з високих моральних позицій аналізують запропоновані ситуації (показники байдужого ставлення учнів до горя дівчинки із 8,7% до експерименту зменшились до 2% після

експерименту; 14,3% опитаних учнів, які не відповіли до експерименту, зафіксовані наприкінці експерименту з результатом у 2%), що свідчить про сталість сформованої позитивної моральної поведінки після апробованої авторської моделі системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки.

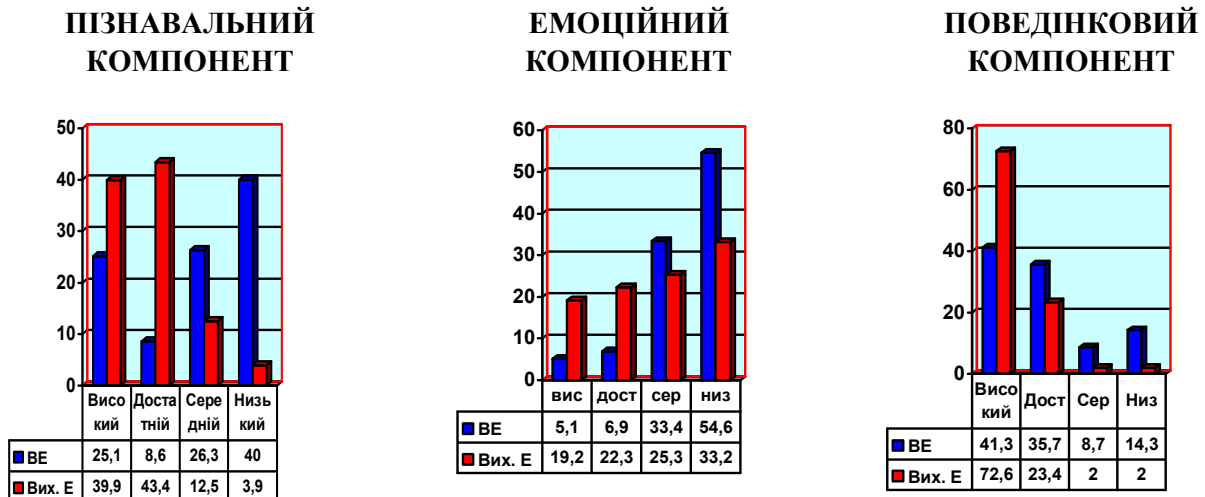

Рис.2. Динаміка компонентів моральної вихованості учнів експериментальних класів

Результати виконаного дослідження дають підстави стверджувати про ефективність і доцільність використання апробованих етнопедагогічних засобів у досліджуваному напрямі навчально-виховного процесу початкової школи, що дає змогу досягти більш високого рівня моральної вихованості молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали підстави для наступних **висновків**.

1. Аналіз наукової літератури та освітньої практики засвідчив, що проблема морального виховання молоді була актуальною на всіх етапах розвитку людства. Особливо загострилась вона на сучасному етапі, коли українська держава, взявши курс на розбудову громадянського суспільства та впровадження ринкової економіки, зіткнулася з низкою проблем, зокрема, й морального характеру. Недоліки в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній середній школі зумовили низький рівень моральної вихованості учнів. Дана проблема в цілому привернула увагу вітчизняних учених і педагогів-практиків, однак моральне виховання молодших школярів, зокрема й засобами етнопедагогіки, залишилося поза їх увагою і не стало предметом спеціального науково-педагогічного дослідження. Відсутні також конкретні рекомендації, розробки, методики щодо використання засобів етнопедагогіки у процесі

морального виховання учнів, насамперед молодшого шкільного віку.

2. Підтверджено, що молодший шкільний вік – це вік, в якому закладаються першооснови морального усвідомлення власних дій та поведінки і який характеризується такими позитивними рисами, як чуйність, безпосередність, довіра, зацікавленість. Молодший школяр здатний виражати турботу не тільки на рівні емоцій, а й вчинками. Для учнів даного віку провідними є такі якості та уявлення, як ввічливість, доброзичливість, милосердя, взаємодопомога, щедрість, гостинність, чемність, увага до інших, повага до старших, тобто визначальні риси українського національного характеру. Пріоритетним для молодших школярів є виховання на кращих традиціях сім'ї, свого роду, краю.

3. Встановлено, що важливою умовою ефективності педагогічного процесу є прогнозування результатів виховного впливу, тобто моральної вихованості молодших школярів. Визначення її рівнів відбулося за такими критеріями: інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, конативний. Відповідно до них встановлено чотири рівні моральної вихованості учнів початкової школи: високий, достатній, середній, низький.

4. Виявлено, що розроблена модель системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки є ефективним чинником удосконалення морального виховання учнів початкових класів у сучасних умовах. Найбільшу доцільність і результативність виховного впливу забезпечили виокремлені нами під час експерименту такі засоби етнопедагогіки, як рідна мова, усна народна творчість, природа, атмосфера рідної домівки, приклад старших і праця молодших школярів.

Використання даних засобів з метою впливу на моральну свідомість і переконання учнів забезпечувалося комплексом ефективних методів і прийомів навчання: ритуальне мовлення, «хвилини мудрості народної», диктанти, інтерактивні вправи, рольові ігри, ділові ігри, «життєві проекти», практичні досліди та ін. Крім того, запропоновані нами підходи до роботи над прислів'ями і казками сприяли збагаченню моральних знань, розвитку моральних поглядів і переконань та досвіду моральної поведінки учнів експериментальних класів.

5. Результати педагогічного експерименту підтвердили, що запропоновані зміст, методи, форми морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки дають можливість учням початкової школи оволодівати первинними знаннями про провідні моральні якості та уявлення, формувати їх моральну свідомість та переконання, засвоювати моральні норми і правила з позицій народних уявлень про мораль, збагачуватися моральними почуттями, виробляти навички моральної поведінки, самовиховуватися та самовдосконалюватися.

6. Доведено, що успішна реалізація завдань морального виховання сучасних молодших школярів можлива за наявності у практиці початкової школи таких педагогічних умов: вивчення окремих навчальних предметів етнопедагогічного спрямування, демократизація шкільного життя,

впровадження системи учнівського самоврядування, забезпечення пріоритетності морального виховання етнопедагогічними засобами в системі виховної роботи, інтегрування засобів етнопедагогіки у зміст шкільних предметів. Педагогічні умови є системотвірним компонентом системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки, оскільки цілісно забезпечують реалізацію змістових і процесуальних компонентів.

7. Ефективність проведеної експериментальної роботи підтверджено динамікою зростання рівнів моральної вихованості молодших школярів. З'ясовано, що показники пізнавального, емоційного та поведінкового компонентів моральної вихованості набули позитивної тенденції. Так, порівняно з початком педагогічного експерименту кількість учнів, для яких характерний високий рівень моральної вихованості, суттєво збільшилася; значно зросла кількість вихованців із достатнім рівнем моральності; відповідно зменшився відсоток школярів, яких охарактеризовано низьким рівнем моральної вихованості особистості. Показники сформованості пізнавального компонента становлять 6,2; емоційного компонента – 7,4; поведінкового – 3,32 коефіцієнти. Отже, результати експерименту підтвердили робочу гіпотезу з коефіцієнтом ефективності апробованої моделі 5,6 (при нормі не менше 2).

Виконане дослідження не претендує на вичерпне розв'язання окресленої проблеми. Подальшої розробки заслуговують: визначення пріоритетних шляхів, методів і засобів морального виховання молодших школярів у позакласному освітньому просторі; організація тісної взаємодії школи з сім'єю та громадськістю в моральному вихованні учнів засобами етнопедагогіки; забезпечення спеціальної підготовки майбутніх учителів початкової школи з метою підвищення їх професійної компетентності в даній галузі педагогічної діяльності.

Основні положення дослідження відображено в таких публікаціях:

I. Статті в наукових фахових виданнях

1. Гордійчук О. Формування духовних цінностей молодших школярів / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 1999. – Вип. 56. – С. 95 – 101.
2. Гордійчук О. Особливості вивчення основ християнської моралі в початковій школі / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2000. – Вип. 78. – С. 19 – 23.
3. Гордійчук О. «Шкільна сім'я» – інноваційна експериментальна технологія виховного процесу в загальноосвітній школі / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2001. – Вип. 128. – С. 73 – 79.

4. Гордійчук О. Формування духовності молодших школярів під час вивчення дисциплін природничого циклу / О. Гордійчук, І. Руснак // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2002. – Вип. 143. – С. 53 – 61.
5. Гордійчук О. Методичні рекомендації до викладання «Основ християнської етики і моралі» у початковій школі / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2004. – Вип. 202. – С. 52 - 56.
6. Гордійчук О. Проблема духовного розвитку особистості в зарубіжній психолого – педагогічній науці / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Чернівці, 2004. – Вип. 208. – С. 58 – 62.
7. Гордійчук О. Роль першовихователів у духовно-моральному вихованні дитини / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2004. – Вип. 211.– С. 45 – 49.
8. Гордійчук О. Педагогічні ідеї Ю. Федьковича в практиці духовно-морального виховання сучасної початкової школи / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Чернівці, 2004. – Вип. 222. – С. 3 – 7.
9. Гордійчук О. Етнопедагогічні засади формування духовно-морального світу молодшого школяра / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2005. – Вип. 248. – С. 40 – 46.
10. Гордійчук О. Етнопедагогічні технології у моральному вихованні молодших школярів / О. Гордійчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. – 2006. – Вип. 18. – С. 110 – 112.
11. Гордійчук О. Формування основ моральної культури майбутніх учителів в умовах трансформації системи освіти / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць.– Чернівці, 2006. – Вип. 285. – С. 43 – 49.
12. Гордійчук О. Особистісно орієнтована технологія в моральному вихованні молодших школярів: від теорії до практики / О. Гордійчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Педагогіка. – 2006. – № 3. – С. 27 – 31.
13. Гордійчук О. Проблема критеріїв і показників моральної вихованості молодших школярів у психолого-педагогічній науці / О. Гордійчук // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми, 2007. – Ч. 3. – С. 97 – 103.
14. Гордійчук О. Концептуальні основи морального виховання молодших школярів (на матеріалі курсу «Основи традиційної моралі») / О. Гордійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2007. – Вип. 345. – С. 33 – 43.

15. Гордійчук О. Духовно-моральні аспекти трудового виховання в народній педагогіці / О. Гордійчук // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в сучасних умовах : зб. наук. праць. – Херсон, 2004. – С. 218 – 221.

II. Матеріали науково-практичних конференцій

16. Гордійчук О. Ідея народної педагогіки в національній системі виховання українців / О. Гордійчук // Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти : матеріали третьої міжнародної наук.-практ. конф. – Чернівці, 1999. – С. 174 – 177.

17. Гордійчук О. Духовно-моральне виховання учнів школи першого ступеня в позаурочній роботі / О. Гордійчук // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – Київ, 2005. – Другий спец. вип. : Формування духовно-моральних цінностей та професійного становлення молоді в сучасних соціокультурних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19-21 жовтня 2005 р.). – С. 219 – 225.

18. Gordychuk Oksana. Вплив емоцій на формування моральної поведінки молодших школярів / Oksana Gordychuk // Educatia artistic-spirituala in contextual invatamantului contemporan : materialele conf. int., 19 – 21 mai. – Balti, 2005. – S. 55 – 61.

19. Гордійчук О. Використання педагогічного потенціалу народних прислів'їв у моральному вихованні учнів початкової школи / О. Гордійчук // Духовна культура як домінанта українського життєтворення : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., (Київ, 22-23 грудня 2005 р.). – К., 2005. – Ч. II. – С. 210 – 215.

20. Гордійчук О. Сучасні підходи до морального виховання молодших школярів: порівняльний аспект / О. Гордійчук // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. – Донецьк, – 2006. – С. 60 – 63.

21. Гордійчук О. Елементи етнопедагогіки в процесі викладання предметів гуманітарного циклу як фактор морального становлення особистості молодшого школяра / О. Гордійчук // Ідеї, реалії і перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., (Суми, 20-21 квітня 2006 р.). – Суми, 2006. – Ч. 2. – С. 76 – 78.

АНОТАЦІЇ

Гордійчук О.Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2008.

У дисертації висвітлюються шляхи використання засобів етнопедагогіки для морального

виховання учнів початкової школи у загальноосвітніх навчальних закладах.

На основі контент-аналізу підходів сучасних вітчизняних учених до аксіологічного змісту морального виховання та традицій народної педагогіки з'ясовано зміст і уточнено відповідно до сучасних вимог психолого-педагогічну сутність категорії «моральне виховання молодших школярів».

Розроблено модель системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки у навчально-виховному процесі початкової школи; обґрунтовано педагогічні умови, зміст, методи і форми морального виховання учнів початкової школи, виокремлено критерії (*інформаційно-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, конативний*) та їх показники, які об'єктивно характеризують рівень набутих молодшими школярами знань, умінь і навичок моральної вихованості.

Охарактеризовано етнопедагогічні засоби підвищення ефективності морального виховання учнів початкових класів. Результати експериментального дослідження підтвердили ефективність розробленої експериментальної моделі системи морального виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки у навчально-виховному процесі початкової школи.

Ключові слова: засоби етнопедагогіки, моральне виховання, моральні якості, основи народної моралі, молодший школяр, моральна вихованість.

Гордийчук О.Е. Нравственное воспитание младших школьников средствами этнопедагогика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, 2008.

Диссертация посвящена проблеме нравственного воспитания младших школьников средствами этнопедагогика.

Данное исследование освещает роль, возможности и необходимость использования средств этнопедагогика в нравственном воспитании учащихся начальных классов в общеобразовательных учебных заведениях.

Теоретическое изучение проблемы дало возможность констатировать отсутствие единства взглядов в рассмотрении дефиниции «нравственное воспитание» в педагогике и психологии. В связи с этим был проведен контент-анализ подходов современных отечественных ученых к аксиологическому содержанию нравственного воспитания и традиций народной педагогика. Поэтому в работе нравственное воспитание младших школьников рассматривается как целостный процесс взаимодействия педагогов и школьников, направленный на формирование в учащихся ведущих нравственных качеств и представлений, их нравственной осведомленности, а также

убеждений, усвоение и актуализацию школьниками нравственных норм и правил с позиции народного понимания морали, развитие у них нравственных чувств, формирование нравственного поведения, подготовка к переходу на уровень самовоспитания и самоусовершенствования личности.

Исследованием подтверждено, что младший школьный возраст является наиболее сенситивным. Это объясняется возрастными психологическими особенностями школьников данной категории, их способностью к воспитанию таких ведущих нравственных качеств, как вежливость, доброжелательность, милосердие, взаимопомощь, щедрость и гостеприимство, почтительность, уважение к другим, уважение к старшим, которые являются определяющими качествами украинского национального характера.

Выявлены структурные компоненты нравственного воспитания младших школьников (познавательный, эмоциональный, поведенческий), которые определяют направление и специфику воспитания в начальном звене общеобразовательной школы.

Проверено и доказано, что разработанные критерии и показатели позволяют определить уровни нравственной воспитанности младших школьников (высокий, достаточный, средний и низкий).

Разработано и экспериментально апробировано авторскую модель системы нравственного воспитания младших школьников средствами этнопедагогики в учебно-воспитательном процессе начальной школы.

Экспериментально проверено и доказано, что курсы «Основы традиционной морали» для учащихся 1-2-х классов и «Христианская этика» для учащихся 3-4-х классов способствовали повышению уровня нравственной воспитанности школьников, формированию системы нравственных знаний, убеждений, норм и правил нравственного поведения, первоначальных умений и навыков самовоспитания.

Количественные и качественные показатели, педагогического эксперимента по внедрению разработанной автором модели системы нравственного воспитания младших школьников средствами этнопедагогики свидетельствуют об эффективности содержания, форм и методов, использованных в работе, и необходимости их творческого применения в массовой практике.

Результаты эксперимента подтвердили рабочую гипотезу, о чем свидетельствует динамика увеличения уровней нравственной воспитанности учащихся начальных классов

Ключевые слова: средства этнопедагогики, нравственное воспитание, ведущие нравственные качества, основы народной морали, младший школьник, нравственная воспитанность.

Hordiychuk O.E Ethic upbringing of junior pupils by means of ethnopedagogics. - Manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogics Degree in Speciality 13.00.07-theory and teaching methods of upbringing.-Ternopil' National pedagogical university after Volodymyr Hnatjuk, Ternopil' 2008.

The role, abilities and expediency of ethnopedagogical means' usage for junior pupils' upbringing in Comprehensive educational institutions are analyzed in the thesis.

The content and psychologic-pedagogical essence of the category "ethic upbringing of junior pupils" in accordance with present-day demands by means of content analysis of native scientists as to axiological content and people's pedagogy 's traditions are found out and specified.

The author's pattern of junior pupils' upbringing by means of ethnopedagogics in educational process of junior school is worked out and tested; the criteria and indices characterizing the level of ethic knowledge, skills and abilities gained by junior pupils are objectively analyzed.

The ways of the usage of ethnopedagogical techniques for increasing the effectiveness of junior pupils' ethic upbringing are reflected in the thesis. The results of experimental investigation proved the efficiency of worked-out technique of experimental pattern's establishing in educational process of junior school.

Key-words: the means of ethnopedagogics, ethic upbringing, outstanding ethic qualities, junior pupils, ethic breeding.